
A Magyar Olimpiai Bizottság alapító elnöke: Berzeviczy Albert

The founding President of the Hungarian Olympic Committee: Albert Berzeviczy

Gali Máté doktorandusz

Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskola
galimate88@gmail.com

Initially submitted October 10, 2015; accepted for publication november10, 2015

Abstract:

Albert Berzeviczy de Berzevice and Kakaslomnic was born at Berzevice (today: Brezovica, Slovak Republic) in 1853. He descend from one of the oldest Hungarian noble family. He was the Minister of Religion and Education in the first Tisza-government (1903-1905), and the President of the Hungarian Academy of Sciences (1905-1936). Sport and the Olympic movement were very important topics in Berzeviczy's life. He spoke about the Olympic idea at first in 1890 at the Hungarian Parliament. Above all Berzeviczy was the first President of the Hungarian Olympic Committee in 1895. He was in place until 1904. As a President he was in connection with baron Pierre de Coubertin - father of the modern Olympic Games -, and his workmate was Ferenc Kemény, the first Hungarian member of the International Olympic Committee (Ferenc Kemény and Pierre de Coubertin were good friends). Under Berzeviczy's presidency Hungary took part in two Olympic Games: Athens (1896) and Paris (1900).

Keywords: Albert Berzeviczy, Ferenc Kemény, Pierre de Coubertin, Hungarian Olympic Committee, the modern Olympic Games

Kulcsszavak: Berzeviczy Albert, Kemény Ferenc, Pierre de Coubertin, Magyar Olimpiai Bizottság, modern olimpiai játékok

Berzevicei és kakaslomnici Berzeviczy Albert (1853-1936) neve a szélesebb közvélemény előtt mindaddig a Magyar Tudományos Akadémia leghosszabb ideig hivatalban lévő elnökeként (1905-1936), valamint Tisza István első kormányának vallás- és közoktatásügyi minisztereként (1903-1905) volt ismert. A magyar sport, illetve az olimpiai mozgalom szerelmeseinek emlékezetében azonban az íróként és művészettörténészként is jelentős életművet maga után hagyó Berzeviczy alakja sportvezetőként, továbbá a Magyar Olimpiai Bizottság alapító elnökeként is fennmaradt.

Berzeviczy parlamenti pályafutása a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban kezdődött, ahol fokozatosan haladt felfelé a ranglétrán, és 1887 és 1894 között két neves

kultuszminiszter, Trefort Ágoston és Csáky Albin mellett is államtitkári pozíciót töltött be, ezen minőségében pedig a testnevelés ügyét teljesen önálló hatáskörben látta el. Számos olyan miniszteri rendelet szerzője volt, amely a comeniusi ún. „schola ludus”-t (játzó iskola) kívánta megvalósítani, ahol a játék az iskolai túlterhelés megelőzésének egyik eszköze volt. 1890 januárjában, az országgyűlés képviselőházában elmondott beszédében is - angol és francia példákra hivatkozva - felhívta a figyelmet az iskolai testnevelés fontosságára a szellemi túlterheltség enyhítése érdekében. Felszólalásában ugyanakkor helyet kapott ennek kapcsán az olimpiai gondolat is: „Nekem, tisztelt Ház, meggyőződésem, hogy előbb-utóbb vissza kell térnünk az olympiai és pythiai játékok szép korára, a mikor a testi és szellemi erők, úgyszólván, mint egyenrangú tényezők küzdtek a versenypályán s a mikor a költőre nézve nem tartották lealázónak azt, hogy homlokára ugyanazon szent olajfáról szakítottak olaját, a melynek lombjával a legügyesebb diskoszobót koszorúzták meg.”¹

Berzeviczy és Csáky Albin révén került be a középiskolák - részben a budapesti polgári és népiskolák - tanterveibe a korcsolyázás, a kötelező uszodalátogatás, valamint a rendkívüli tárgyként oktatható vívás. A testnevelés oktatásának hatékonyabbá tétele érdekében a tanárok számára továbbképző tanfolyamokat rendeltek el.² De Berzeviczy érdeme az 1812/1890. számú rendelet is, amelyben Csáky kultuszminiszter a diákok országos tornaversenyeinek meghonosítását írta elő. Számos európai országban ekkortájt az általános hadkötelezettség bevezetésével az iskolákban a torna mellett rendes tantárgyként megjelentek a katonai rendgyakorlatok, sőt, a katonai fegyvergyakorlatok is. Magyarországon ennek pótlására szolgáltak Berzeviczyék tervei szerint az ifjúsági tornaversenyek, „amelyek nemcsak formális tornamutatványokra, hanem az ifjúság nevelésének körébe illő sportnemekre és testedző játékokra” is kiterjedtek.³

Az elsőre 1891-ben került sor a budapesti Városligetben, 60 város 101 iskolájának több mint 3000 diákja részvételével. A következő évben szintén a főváros adott otthont az ifjúsági tornaversenynek, mely után a kultuszminisztérium kerületi tornaversenyek megrendezése mellett határozott. 1894-ben ezért négy - Kassa, Kolozsvár, Pozsony, Szeged -, 1895-ben pedig három - Besztercebánya, Debrecen, Győr - városban került sor a versenyekre. A résztvevők száma azonban a vidéki városokban csökkent, 400 és 2000 fő között ingadozott.⁴ Ezek az erőpróbák főbb vonalakban az antik olimpiák és a pánhellén játékok ciklusát követték. A legnagyobb szabású tornaversenyt, 1896-ban, a millennium évében rendezték meg Budapesten, június 2-3-án, a Stefánia út mellett felállított versenytéren. A 4800 tanulót felvonultató megmérettetést személyesen tekintette meg a király, I. Ferenc József is - a *Vasárnapi Ujság* tudósítója szerint igen jó hangulatban -, aki miután kezét rázott Wlassics

¹ Berzeviczy Albert: Középiskolai kérdések (1890. jan. 28.). In: Berzeviczy Albert: *Beszédek és tanulmányok*. I. kötet. Budapest, 1905, Singer és Wolfner, 111.

² Kun László: A Habsburg önkényuralom és a kiegyezés időszakának testkultúrája (1849-1918). In: Földes Éva - Kun László - Kutassi László: *A magyar testnevelés és sport története*. Budapest, 1977, Sport Lap- és Könyvkiadó, 177.

³ Siklóssy László: *A magyar sport ezer éve*. III. kötet. Budapest, 1929, Országos Testnevelési Tanács, 167-168. (A továbbiakban: Siklóssy, 1929)

⁴ Siklóssy, 1929, 173.

Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, kijelentette: „Valóban páratlanul szép látványos felvonulás volt. A fiuk nagyon jól tartották magukat. Igen meg vagyok elégedve.”⁵

A sportot és a testnevelést fontosnak érző, utóbbit a közoktatási rendszer egyik lényeges elemének tekintő Berzeviczy azonban nemcsak államtitkárként, hanem szervezet vezetőként is letette a névjegyét kora sportéletében: 1885-ben részt vett a Magyarországi Tornaegyletek Szövetségének (MOTESZ) megalapításában, 1895-től kezdve pedig két éven át elnöke volt a Nemzeti Torna Egyletnek (NTE). Mindezek fényében nem meglepő tehát, hogy ő lett az 1895. decemberében megalakult Magyar Olimpiai Bizottság első elnöke.

Magyarországon azonban az olimpiai gondolat már évszázadokkal Berzeviczy színre lépése előtt felbukkant. Első írott forrása a 15. századból datálódik, a késő reneszánsz korában pedig az olimpia értelmezése az egyoldalú szellemi képzéssel szemben a harmonikus fizikai és intellektuális nevelést jelentette. A 19. században összekapcsolódott a nemzeti függetlenség ügyével, valamint a testgyakorlatok testneveléssé és sporttá korszerűsödésének folyamatával. Berzsenyi Dániel például az 1830 februárjában Széchenyi Istvánnak írott levelében az ókori olimpiai játékok felújítását javasolta, hozzátéve, hogy a zene és a gimnasztika harmóniája nélkül az emberi szervezet diszszonanciája alakul ki. Levelében a Kossuth Lajos által csak a „legnagyobb magyar”-nak nevezett Széchenyit úgy köszöntötte, mint az ógörög kultúra eszméinek meghonosítóját és továbbvivőjét.⁶

Az olimpiai játékok feltámasztásában a francia Pierre de Coubertin mellett kulcsszerepet játszott az egykor a történelmi Magyarországhoz - ma pedig Szerbiához - tartozó Nagybecskerekben született pedagógus, Kemény Ferenc. Barátságuk Kemény 1884-es párizsi tartózkodása alatt kezdődött, és Kemény gyorsan fogékonnyá vált Coubertin 1889 óta propagált ideájára, mely az antik világ négyévenkénti versenyének felújítását tűzte ki céljául. Francia barátja terveiről Kemény 1894 tavaszán tájékoztatta a magyar kormányköröket, akik közül Berzeviczy szívesen fogadta az ókori görög kultúra emlékeihez való visszatérés gondolatát, de Csáky kultuszminiszter sem idegenkedett tőle, mivel jól tudta, hogy a közelgő millenniumi sportversenyek iránti érdeklődést felkeltheti az olimpiai játékok megvalósulása.⁷

Még ugyanebben az évben került megrendezésre az Országos Közegészségügyi Egyesület szervezésében Budapesten a VIII. Nemzetközi Közegészségügyi és Demográfiai Kongresszus, melyre Coubertin-t is meghívták, ám ő ezen egy görögországi útja miatt nem tudott részt venni. A kongresszus iskola-egészségügyi szakosztályának ülésén Berzeviczy elnökölt, és „A testi nevelés kérdéséről” című, francia nyelvű előadásában elismerően szólt Coubertin pedagógiai módszereiről, szerinte a személyiség fejlesztése szempontjából a testedző játék a leghatékonyabb módszer, mert az izomzat átmozgatása mellett fejleszti a jellemet, ugyanis kitartásra, türelemre, figyelemre és önuralomra nevel, ezáltal pedig önzetlenségre és önfeladásra oktat.⁸

⁵ Az ország ifjúsága Budapesten. *Vasárnapi Ujság*, 43. évf. (1896), 23. sz. (június 7.), 383-384.

⁶ Kutassi László (szerk.): *Magyarország olimpiai mozgalmának krónikája*. Budapest, 1995, Magyar Olimpiai Bizottság, 11-12. (A továbbiakban: Kutassi, 1995)

⁷ Keresztényi József: *A MOB története*. I. kötet. Budapest, 1971, Testnevelési Tudományos Tanács, 11-17. (A továbbiakban: Keresztényi, 1971)

⁸ Keresztényi, 1971, 17-18.

Említést érdemel még, hogy a mozgalmas 1894-es esztendőben felvetődött annak a gondolata is, hogy miután Athénban az első modernkori olimpia megrendezése - elsősorban anyagi okokból - súlyos nehézségekbe ütközött, ezért az ezredéves ünnepekre készülő Budapest adhatna otthont a játékoknak. Erről Coubertin és Kemény levelezést is folytatott, ám Keménynek a kultuszminiszteri székben Csákyt váltó Eötvös Lórándnál, majd az utódjánál, Wlassics Gyulánál sem sikerült támogatást elérnie. Az írásbeli nemleges válasz indoklása úgy hangzott, hogy az olimpia megrendezése igen komoly költségeket róna az államháztartásra, valamint ha egy olyan komoly sportmúlttal bíró nemzet, mint a görög, hezitál az ügyben, akkor Magyarországnak végképp nem szabad egy ilyen kockázatos dologba belevágnia.⁹

Az olimpián való részvételről azonban nem akart lemondani Magyarország, ennek okán Berzeviczy elnök 1895. június 6-án értekezletet hívott össze az NTE-ben, ahová szakértőként Kemény Ferencet is meghívta. A választmányi ülésen kívánatosnak tartották az athéni olimpián való magyar szereplést, valamint azt, hogy erről más sportszervezetekkel is párbeszédet folytassanak. Az NTE ezért az olimpiai játékok előkészületei miatt körlevelet intézett a budapesti testező- és tornaegyletekhez, melyben az érintett egyesületek képviselőinek nevét kérte a jövőben rendezendő megbeszélés kapcsán.¹⁰ A felkészülés ügyében összehívott bizottság alakuló ülése azonban a válaszlevelek lassú beérkezése miatt folyamatosan csúszott, a kultusztárca pedig csak szeptemberben döntötte el véglegesen, hogy hivatalosan is képviselteti magát az olimpiai játékokon, ám a tervezett 3000 forint helyett csak ezret tud a sportolók támogatására fordítani.¹¹

Végül a Berzeviczy révén a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal közvetlen kapcsolatban álló NTE Szentkirályi utca 26. szám alatt található tanácstermében tartották meg 1895. december 19-én az „Olimpiai Játékokat Előkészítő Magyar Bizottság”, azaz a MOB alakuló ülését, ahol a már komoly sportvezetői múlttal bíró Berzeviczyt választották a bizottság elnökévé, alelnökké pedig [Magyar Athletikai Club](#) (MAC) agilis főemberét, dr. Gerenday Györgyöt. A titkári pozíciót Kemény Ferenc töltötte be.¹²

A következő hetekben-hónapokban Berzeviczy sűrű levelezést folytatott az előkészületek ügyében a kultuszminiszterrel és a hazai atlétikai- és tornaegyletekkel. Sikerült elérnie, hogy a kultuszminisztérium által felajánlott ezer forintot felül a MAC és a Budapesti Torna Club (BTC) is 100-100 forinttal járuljon hozzá a saját versenyzőik kiküldéséhez a görög fővárosba, továbbá Wlassicsnál kijárta, hogy Kemény számára 400 forint útitsegélyt és egyhavi fizetett szabadságot engedélyezzen.¹³ Az áprilisban megrendezett Első Nemzetközi Olimpiai Játékokon a magyar sportolók két első (Hajós Alfréd kétszer), egy második (Dáni Nándor) és két harmadik helyezést (Kellner Gyula, Szokolai Alajos) értek el. Találónan állapította meg tehát az ismert sporttörténész, Takács Ferenc: „Azt hogy méltó kezekbe került a honi olimpizmus gyepelője azt az első újkori olimpián - meg a többieken - elért eredményeink bizonyítják. Berzeviczy és Kemény olyan duót alkotott, amely rögtön az olimpiák indulásánál

⁹ Szikora Katalin: Kemény Ferenc, a Nemzetközi Olimpia Bizottság első magyar tagja. In: Szabó Lajos - Szóts Gábor (szerk.): *Kemény Ferenc és kora*. Budapest, 2011, Magyar Sporttudományi Társaság. 29-30. (A továbbiakban: Szabó - Szóts, 2011)

¹⁰ Kutassi, 1995, 16-17.

¹¹ Keresztényi, 1971, 22.

¹² Takács Ferenc: *Az olimpiák*. Budapest, 2012, Magyar Olimpiai Bizottság, 74. (A továbbiakban: Takács, 2012)

¹³ Kutassi, 1995, 19-20.

aranyérmeket és aranyat érő helyezéseket hozott országunknak, ami kiváltotta a világ csodálatát.”¹⁴

Említést érdemel, hogy Timoleon Philémon az „Olympiai Játékok Hellén Bizottság”-ának főtitkára - Athén korábbi polgármestere - 1895 tavaszán személyre szóló invitációt küldött Berzeviczynek a görög fővárosban megrendezésre kerülő játékokra, ám azt elfoglaltságai miatt kénytelen volt visszautasítani. Mint válaszlevelében írta: „Vettem a f. év tavaszán Athénben megtartandó olympiai játékok ünnepélyére szóló nagybecsű meghívást melyért ezennel őszinte köszönetet mondok. Rendkívül sajnálom, hogy sok oldalú elfoglaltságom miatt e meghívásnak meg nem felelhetek”. Két évvel később úgyszintén nem tudott részt venni a franciaországi Le Havre-ban megrendezett olimpiai kongresszuson. Annak ellenére sem, hogy a meghívólevelét maga Pierre de Coubertin írta. A modernkori olimpiai játékok atyjának küldött válaszában így fogalmazott: „Köszönettel vettem nagybecsű levelét és fölötte meg vagyok tisztelve a figyelem által, melyben ön, elnök úr személyemet és működésemet részesíti. Nagy örömmre szolgálna a havrei nagy érdekű és fontos congressusban személyesen részt vehetni, de sajnálatomra ezt valószínűleg lehetetlenné fogják tenni a magyar képviselőháznak - melynek elnökségéhez tartozom - ez idén nyárra messze benyúló folyamatos tanácskozásai. De ha meg nem jelenhetnék, akkor is igaz érdeklődéssel és a legjobb kívánatokkal fogok részt venni oly magasztos célra irányzott buzgó működésökben.”¹⁵

Mivel Berzeviczy a MOB-nak állandó jelleget nem tulajdonított, ezért az az athéni olimpiát követően, befejezettek tekintve a munkáját, feloszlott. A következő, párizsi olimpiára való felkészülés így a MAC kohójában folyt le. 1899 szeptemberi levélváltásukban Berzeviczy tájékoztatta is arról Keményt, hogy nem tartja magát illetékesnek a MOB összehívására, de ígéretet tett egy értekezlet megrendezésére. Szeptember utolsó napján ült össze Berzeviczy elnökletével a MOB újjáalakításának „előértekezlete”, november 10-én pedig az NTE székházában újjászerveződött maga a MOB. Az elnöknek ismét Berzeviczyt választották, alelnöknek Széchenyi Imrét, Kemény pedig NOB-tagsága miatt „hivatalból” titkár maradt.¹⁶

1900 áprilisának végén értesítette Berzeviczyt a kultuszminisztérium arról, hogy az olimpiára 3000 korona segélyt biztosítanak a MOB-nak, amelyet 1000 koronával kiegészít a párizsi világkiállítás magyar kormánybiztosa - Párizsban ugyanis a világkiállítással párhuzamosan rendezték meg az olimpiai játékokat -. A méltó magyar olimpiai képviselő érdekében a MOB külföldön élő magyaroktól és szervezeteiktől is kapott felajánlásokat. Az olimpiai előkészületekben azonban némi szervezetlenség volt tapasztalható: Keményt a *Magyarország* című ellenzéki napilap megvádolta azzal, hogy a levelezgetésein túl érdemben szinte semmit sem tesz hozzá az olimpiai előkészületekhez, Berzeviczy maga pedig egyébként sem volt tájékozott hivatali és más jellegű tevékenységei miatt a felkészülés menetét illetően.¹⁷ A hátráltató tényezők ellenére májusban Párizsban a magyar sportolók

¹⁴ Takács, 2012, 77.

¹⁵ Berzeviczy levélváltásait Philémon-nal és Coubertinnel lásd itt: Eperjesi Területi Állami Levéltár (Štátny oblastný archív v Prešove) Rodina Berzeviczy 1209-1567-1943 fond, 38. doboz, 71. jelzet.

¹⁶ Kutassi, 1995, 26-27.

¹⁷ Keresztényi, 1971, 32-33.

mégis egy arany- (Bauer Rudolf), két ezüst- (Halmay Zoltán kétszer) és három bronzérmét (Gönczy Lajos, Halmay Zoltán kétszer) szereztek.¹⁸

Az olimpiát követően felvetődött annak a gondolata, hogy a MOB a továbbiakban állandó szervezetként funkcionáljon, szemben az addig követett gyakorlattal, melynek értelmében a MOB csak az olimpia előkészítő szakaszában, majd a versenyek ideje alatt működött, azt követően pedig feloszlatta önmagát. Ennek munkálatai két esztendőn keresztül zajlottak, ám még mielőtt elfogadásra került volna a szervezeti szabályzat, 1904 januárjában harmadik alakuló ülését is megtartotta a MOB. A legfontosabb személyi változás Berzeviczyhez kapcsolódik, aki nem vállalta tovább az elnöki tiszteket, ugyanis 1903 novemberétől, pályája csúcán, már vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. Utóda Széchenyi Imre, a korábbi alelnök lett. A MOB 17 paragrafusból álló szervezeti szabályzatát azonban miniszterként Berzeviczy adta ki május 4-én. A szabályzat nem mindenben felelt ugyan meg a NOB előírásainak, az ellentmondásokkal terhelt magyar olimpiai mozgalomban azonban mégis lényeges előrehaladásnak számított.¹⁹

Az amerikai St. Louis-ban megrendezett játékokra induló magyar csapatot a Berzeviczy vezette kultuszminisztérium minden korábbinál nagyobb mértékben, 6000 koronával dotálta, ám ennek ellenére is Kiss Géza úszó kiutazására pénzszerző akciót kellett kezdeményezni, a küldöttség menedzsere pedig saját költségén volt Muzsa Gyula. A világkiállítással ugyancsak egybekötött St. Louis-i olimpián Halmay Zoltán két arannyal, Kiss Géza pedig egy ezüsttel és egy bronzal gazdagította a magyar éremkollekciót. Novemberben Berzeviczy levélben köszönte meg Keménynek az 1904. évi olimpia magyarországi előkészítésében és a magyar delegáció részvételében vállalt munkáját.²⁰

Berzeviczy 1904-es távozását követően Kemény 1907 áprilisában levélben mondott le a magyar sportban betöltött szerepéről és NOB-tagságáról. A tornamozgalom és az atlétika pártolói között dúló háború áldozata lett, amely a magyar sport egészének vezetéséért folyt. A nemzeti elvű, polgári tornamozgalom állt szemben a modernista, arisztokrata vezetésű atléták szövetségével. A MAC körül szerveződő csoport már az 1890-es évek végén megindította a harcot az olimpiai vonal vezetéséért, és kikezdték az egyleten kívüli, formálisan az NTE-hez sorolható, zsidó polgári származású tanárt.²¹

Berzeviczy sportvezetői karrierje azonban Kemény dicstelenül végződő pályafutása után is folytatódott. 1913-tól kezdve tíz éven át vezette az Országos Testnevelési Tanácsot, a szervezet alakuló ülésén pedig a magyar testnevelés reformját sürgette. Beszédében méltatta a modern olimpiai játékok eszméjét, és szót ejtett olyan - mai szóval élve - „infrastrukturális fejlesztésekről” is, amelyek szerinte alapot teremhetnek arra, hogy idővel Budapesten is olimpiát lehessen rendezni: „Mint reánk váró s már most megjelölhető teendőkre, a melyeknek szükségessége iránt nézeteltérés aligha lesz közöttünk, utalhatni vélek különösen a tornatanár-képzés gyökeres reformjára, egy országos tornatanárképző felállításával és szervezésével együtt; lehetőleg képzővel kapcsolatosan itt, Budapesten egy nagy, állandó

¹⁸ Kutassi, 1995, 27.

¹⁹ Keresztényi, 1971, 34-35. és Kutassi, 1995, 29.

²⁰ Kutassi, 1995, 30-31.

²¹ Szabó Lajos: A torna-atlétika háború nagy vesztese. Kemény Ferenc lemond(at)ása. In: Szabó - Szóts, 2011, 48.

stadion létesítése is szükséges, mely az országos nagy versenyek, testedző- és sportünnepélyek szintere lehessen s majdan az Olympiás itteni rendezését is lehetővé tegye.”²²

Közismert tény, hogy a budapesti olimpia 1920-ban történő megrendezésének terve reális alternatívaként létezett a Nemzetközi Olimpia Bizottságban. Mivel azonban az Osztrák-Magyar Monarchia, és benne a történelmi Magyarország, a vesztesek oldalán került ki az első világháborúból, a viláégést követő első nyári olimpiai játékokat a belgiumi Antwerpenben bonyolították le, a trianoni békeszerződés évében. Egy hazai rendezésű olimpia ötlete viszont azóta is fel-felmerült, bűvópatak módjára. Annak ellenére, hogy 1920-ban egyszer már kudarcot vallottunk, az eredménytelenség nem gátolhat meg bennünket abban, hogy 2024-ben egy sikeres budapesti olimpia megrendezésére törekedjünk, ezáltal pedig nemcsak Magyarország jó hírét keltenénk a világban, hanem valóra váltsunk Berzeviczy Albert évszázados álmát is!

Felhasznált irodalom

- BERZEVICZY Albert: A magyar testnevelés reformja. *Budapesti Szemle*, 156. kötet (1913), 442. szám, 135-139.
- BERZEVICZY Albert: Középiskolai kérdések (1890. jan. 28.). In: Berzeviczy Albert: *Beszédek és tanulmányok*. I. kötet. Budapest, 1905, Singer és Wolfner, 105-113.
- Eperjesi Területi Állami Levéltár (Štátny oblastný archív v Prešove) Rodina Berzeviczy 1209-1567-1943 fond, 38. doboz, 71. jelzet.
- KERESZTÉNYI József: *A MOB története*. I. kötet. Budapest, 1971, Testnevelési Tudományos Tanács.
- KUN László: A Habsburg önkényuralom és a kiegyezés időszakának testkultúrája (1849-1918). In: Földes Éva - Kun László - Kutassi László: *A magyar testnevelés és sport története*. Budapest, 1977, Sport Lap- és Könyvkiadó, 151-216.
- Kutassi László (szerk.): *Magyarország olimpiai mozgalmának krónikája*. Budapest, 1995, Magyar Olimpiai Bizottság.
- SIKLÓSSY László: *A magyar sport ezer éve*. III. kötet. Budapest, 1929, Országos Testnevelési Tanács.
- SZABÓ LAJOS: A torna-atlétika háború nagy vesztese. Kemény Ferenc lemond(at)ása. In: Szabó Lajos - Szóts Gábor (szerk.): *Kemény Ferenc és kora*. Budapest, 2011, Magyar Sporttudományi Társaság, 41-53.
- SZIKORA Katalin: Kemény Ferenc, a Nemzetközi Olimpia Bizottság első magyar tagja. In: Szabó Lajos - Szóts Gábor (szerk.): *Kemény Ferenc és kora*. Budapest, 2011, Magyar Sporttudományi Társaság, 25-39.
- TAKÁCS Ferenc: *Az olimpiák*. Budapest, 2012, Magyar Olimpiai Bizottság.
- *Vasárnapi Ujság*, 43. évf. (1896), 23. sz. (június 7.)

²² Berzeviczy Albert: A magyar testnevelés reformja. *Budapesti Szemle*, 156. kötet (1913), 442. szám, 137.